

Mění se rodičovství v kontextu podmínek na trhu práce¹

Olga Nešporová

Od druhé poloviny 20. století až do dnešních dnů došlo k významným proměnám jak v uspořádání a funkci rodiny, tak i k s tím souvisejícím změnám v naplňování rodičovství. Jednalo se především o posun od tradiční (patriarchální) k moderní či postmoderní rodině, snížení významu širší rodiny a posílení rodin nukleárních, rodin neúplných, znovusložených i rozšíření soužití bez manželství [viz Možný 2003]. Pokusím se stručně nastínit, jakým způsobem se měnil obsah mateřství a otcovství a předvést, jak je vnímán dnes. Využiji přitom jednak poznatky jiných autorů, jednak data rozsáhlého výzkumu Generations and Gender Survey (GGS). Sběr dat v rámci šetření GGS proběhl v roce 2005 (únor až září). Datový soubor zahrnuje 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let, kteří byli vybráni pravděpodobnostním stratifikovaným výběrem, oporou výběru bylo Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Českou část mezinárodního projektu realizovaly instituce VÚPSV, PíF UK a SC&C.

Rodičovství a výchova dětí

Přístup k rodičovství se v České republice (i dalších postkomunistických zemích) od pádu komunismu (1989) výrazně proměnil. S velkým nárůstem nových možností realizace a současnou nižší ekonomickou stabilitou mladých lidí došlo k odkládání rodičovství do vyššího věku a výrazně poklesla porodnost². Rodičovství (podobně jako manželství) ztratilo na atraktivitě a lidé ho odkládají do vyššího věku, nebo se rozhodnou vůbec ho nerealizovat. Dochází přitom k zvyšování věku rodičů. V roce 2005 činil průměrný věk ženy při prvním porodu 26,6 let [zatímco v roce 1990 to bylo 22,5 let; Zeman 2006: 158], čímž se postupně přibližujeme trendům aktuálně panujícím ve státech západní Evropy, kde věk prvorodiček (s výjimkou Portugalska a Islandu) přesahuje 27 let [Evolution démographique ... 2005: 23, 81]. Lidé zodpovědněji plánují rodičovství a používají kontracepční metody, o čemž svědčí i značný pokles počtu umělých přerušení těhotenství [Demografická příručka 2006: tab. 7.1].

I přes výše uvedené změny v chování mladých lidí je obecně deklarovaný význam dítěte pro smysl života v rámci Evropy stále nejvyšší v postkomunistických zemích východní Evropy, i když je zde zřejmý pokles ocenění dítěte mezi mladou generací [viz Nešporová 2006: 225]. Výchova dětí a rodičovství navíc dnes nemusí být ztotožňovány se soužitím v manželství. Význam rodiny a manželského svazku se snížil především na základě ekonomických změn, a to jak zaměstnáním obou rodičů, tak i přejímáním odpovědnosti finančního zajištění za finančně nesoběstačné členy společnosti státem. Tím se zároveň oslabila ekonomická nutnost obyvatele (zejména žen) vstupovat do manželství a setrávat v něm. Naopak vzrostl význam manželství a rodiny pro emocionální uspokojení aktérů. V českém prostředí byl v polovině devadesátých let zjištěn velmi vysoký „význam manžel-

ství pro zajištění citových vazeb a poskytování sociálního zázemí“, který výrazně převyšoval jeho význam spojovaný s funkcí poskytování materiálního zázemí a finanční jistoty partnerům [Kuchařová 2003: 193].

I nemanželské děti, které dnes v ČR tvoří téměř třetinu narozených dětí [Zeman 2006: 160], však mohou být vychovávány oběma (biologickými) rodiči, kteří fakticky žijí ve společné domácnosti. Děti narozené mimo manželství se přitom výrazně častěji rodí matkám se základním vzděláním než vysokoškolačkám³. Zejména u lidí z nižších příjmových skupin, a většinou též s nižším vzděláním, může být odmítání vstupu do manželství v ČR do značné míry ovlivněno i prostým ekonomickým kalkulem, kdy matky preferenčně zůstávají formálními samoživitelkami, aby dosáhly na vyšší rodinné dávky [Kuchařová 2003: 193, 200]. Manželství s otcem dítěte pak může být uzavřeno v různé době po narození dítěte. Mimomanželské děti jsou přitom ve 38 % případů druhými nebo dalšími dětmi v pořadí narození [Zeman 2006: 160], což je především u dětí třetích v pořadí způsobeno tím, že se často rodí rozvedeným ženám, které nechtějí, alespoň dočasně, znovu vstupovat do manželství. Jak se tedy vyvíjel symbolický význam mateřství a otcovství a v čem spočívá jeho reálné naplňování?

Mateřství

V devatenáctém století došlo k reálnému i symbolickému oddělení sféry soukromé od sféry veřejné. Toto oddělení znamenalo rovněž výraznější oddělení sfér mateřství a otcovství. Ženy-matky tím posílily na významu a vlivu ve sféře domácí, zatímco muži se uplatňovali především ve sféře veřejné⁴. To se projevilo v sociálních politikách evropských států v první polovině 20. století, kdy ženy byly vnímány primárně jako matky, zatímco muži jako pracovníci, občané, vojáci, nikoliv přímo jako otcové [Williams 1998: 65]. V tomto kontextu bylo

řádné mateřství spojováno s domácí sférou a blahobytem dětí především po stránce materiální a zdravotní. Později začala být, díky vlivu psychologie, vnímána jako důležitá i stránka duševní.

Po druhé světové válce začal být tento koncept „privátního mateřství“ masivněji narušován tím, že se i vdané ženy s dětmi začaly častěji uplatňovat na pracovním trhu. Tento vývoj byl oproti západní Evropě rychlejší v některých komunistických zemích, kde vysoká poptávka po pracovní síle a tlak na všeobecnou zaměstnanost nutily ženy, aby se na pracovním trhu uplatnily. Péče o děti a jejich výchovu se stala do značné míry věcí veřejnou a byla zajišťována státem prostřednictvím husté sítě různých zařízení a organizací. V České republice byla pracovní mobilizace žen propagována jakožto emancipace žen. Její dopad na sféru domácí byl však minimální, k emancipaci v ní příliš nedocházelo. Docílení vysoké účasti žen na pracovním trhu bylo podpořeno výrazným snížením příjmů mužů, takže pro zachování základní životní úrovně bylo nutné, aby pracovali oba manželé.

Péče o děti byla po formální stránce velmi dobře zajištěna. Pro nejmenší děti to byly jesle⁵ a mateřské školy, o starší děti se postarala škola a v době mimo vyučování pak družina nebo zájmové kroužky. V sedmdesátých letech 20. století se zaměstnanost žen včetně matek stala normou. Výhodou tohoto systému bylo, že díky vysoké podpoře zaměstnanosti neměly ženy s dětmi problémy najít pracovní uplatnění. K jejich mateřství bylo přihlíženo, takže pro ně bylo snazší a zcela samozřejmě uvolnit se z práce, pokud to péče o dítě vyžadovala, například při nemoci dítěte. Efektivita práce byla obecně poměrně nízká, společnost měla pro nároky mateřství spočívající v objemu času nezbytně věnovanému péči o děti a domácnost pochopení, takže na matky malých dětí nebyly většinou v zaměstnání kladeny tak vysoké požadavky. Strategie byly takové, že ženy rodily

v poměrně nízkém věku, a později, když byly děti starší, se případně mohly plně věnovat kariéře. Protože o profesním růstu nerozhodovaly pouze odborné schopnosti jedince a jeho pracovní nasazení, ale z velké míry stranická účast a zapojení do různých prokomunistických programů, nebyla péče o děti tolik na překážku budování kariéry. Navíc byl uplatňován princip seniority, takže pracovnímu postupu rodičovství příliš nebránilo. K postupu na kariérním žebříčku docházelo většinou až ve věku, kdy již děti tolik péče nepotřebovaly a často již byly osamostatněné. I přesto bylo ve vedoucích a vrcholných pozicích jen málo žen.

Po pádu komunistického režimu získalo postavení žen s malými dětmi na pracovním trhu nejistější charakter a mateřství se stalo překážkou kariérního růstu žen. Jak již bylo řečeno výše, rodičovství nabylo povahy jedné z možností a ztratilo imperativní charakter, který mělo v předchozím období. Většina matek se vedle rodičovské role snaží zároveň uplatnit na pracovním trhu, kde jsou zejména vůči ženám s malými dětmi používány diskriminační praktiky a zaměstnavatelé jim rozhodně nevycházejí vstříc, aby mohly sladit pracovní a rodinné povinnosti [Kuchařová et al. 2006]. Od matek se již od sedmdesátých let 20. století neočekává, že se budou uplatňovat pouze v domácí sféře, navíc ovšem nároky na

máliní délky rodičovské dovolené. Zhruba polovina matek zůstává doma celodenně pečovat o dítě déle než 37 měsíců⁶.

I přesto, že většina matek začne pracovat ještě předtím, než dítě nastoupí do školy, je značná část společnosti stále přesvědčena o tom, že „předškolní dítě zaměstnané matky strádá“ (graf č. 1). Mezi nejmladší generací rodičů (věková skupina 18–34) je to 39 %, jen o málo konzervativnější je střední generace (43 %), zatímco nejkonzervativnější postoje vykazuje nejstarší generace (věková skupina 55–74), ve které je téměř polovina lidí (49 %) přesvědčena o negativním dopadu zaměstnanosti na vykonávání mateřských povinností.

Otcovství

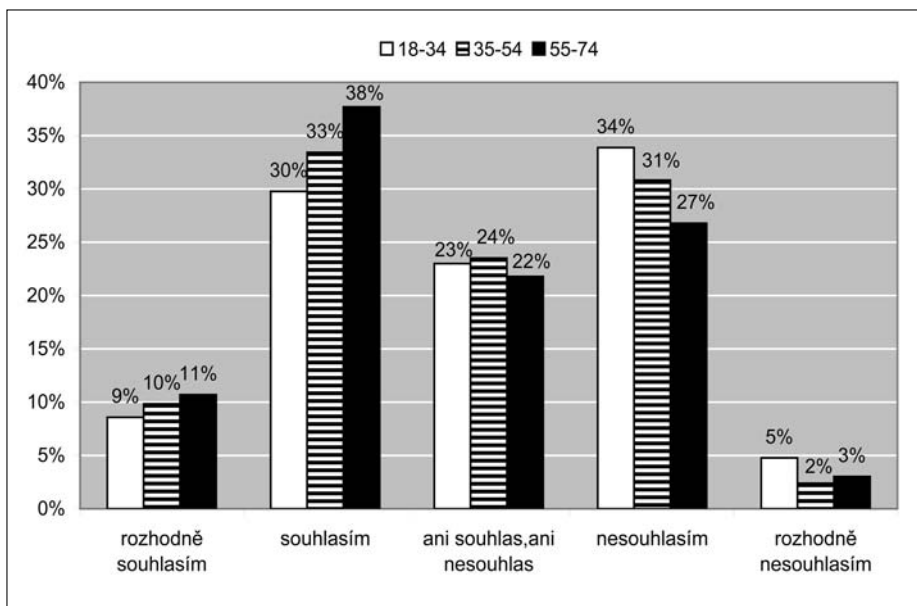
Pojímání otcovství a jeho proměn vždy souviselo s tím, jak bylo vnímáno mateřství. V devatenáctém století se tak oddělením soukromé a veřejné sféry stalo komplementárním k mateřství. Otci byla vydělena hlavně sféra veřejná a otcovství bylo především stavem závislejícím na jiných charakteristikách a aktivitách než těch, které otec vykonával v domácím prostředí. Byla to hlavně funkce chlebodáře, která z něj činila „dobrého otce“, pokud dokázal svou práci či jinými aktivitami vykonávanými vně rodiny zajistit její náležitou životní úro-

ostatními členy rodiny, čímž oslabovalo jejich autoritu. Ústřední role otce/muže chlebodáře byla už dříve v chudších vrstvách vzdálena od ideálu, protože v nich i ženy často musely pracovat. Přesto se na symbolické rovině stále udržovala. Autorita plynoucí z ekonomické převahy však byla významně snížena ve druhé polovině 20. století, kdy ženy masově vstoupily na pracovní trh. K tomu navíc posléze přispěl vzestup rozvodů, nesezdaných soužití i počet samostatně žijících matek, což jsou další významné faktory, které oslabily roli otce založenou na manželství a způsobily posun od vnímání otce jako hlavy rodiny (pater familias) k pojímání otce jako rodinného muže (family man). Navíc vinou snižování významu manželství dochází k tomu, že se diskurs o otcovství dnes více zaměřuje na práva a povinnosti biologických otců [Hobson 2002].

V sociologické literatuře se často hovoří o tzv. krizi otcovství, ke které zmíněné změny na konci 20. století vedly [Sullerová 1998: 46-59]. Důvody, které jsou uváděny jako zdroje této krize, lze podle Trudie Knijn rozdělit do tří základních kategorií [Williams 1998: 68]. Feministické výklady tohoto stavu problematizují moc muže nad zbytkem rodiny a dožadují se větší rovnosti v rozdělení genderových rolí v rodině. Strukturalistický přístup naproti tomu poukazuje na přechod k postindustriální ekonomice jako na zlom, který zbavil mnohé muže jejich centrální otcovské role, a sice role chlebodáře. Třetí výklad je kulturní a spočívá v akcentování změn v životním stylu, které přinesly krizi tradičních otcovských rolí. Lze ovšem říci, že v praxi se všechny tyto kategorie překrývají, a záleží pouze na přístupu autorů, na které z hledisek v souladu s vlastním přístupem kladou důraz.

Britská sociální politička Fiona Williams rozlišuje dvě základní znepokojující skutečnosti, o kterých se v souvislosti s krizí otcovství hovoří [Williams 1998]. První je absence otců v rodinách. Jedná se o absenci způsobenou různými příčinami, především poklesem sňatečnosti a nárůstem mimomanželské plodnosti a zvyšující se rozvodovostí. Druhou je problém „vzdálených otců“, tedy otců, kteří se příliš nepodílejí na chodu domácnosti ani na výchově dětí, protože většinu času tráví mimo domov. Nedostatečná přítomnost a angažovanost otců vyvolává obavy, a to jak obecně ve vztahu k fungování rodiny, tak zejména při výchově dětí. Autoři upozorňují na tento problém často volají po větším zapojení mužů do péče o děti a vyšší míře sdílení rodičovských rolí mezi matkou a otcem. Zejména problematika „vzdálených otců“ se značnou měrou začala řešit i v diskurzech evropských sociálních politik. Krokem namířeným k odstranění tohoto problému přitom je direktivní podpora čerpání rodičovské dovolené muži v podobě zavádění tzv. otcovských kvót (fater quota). K tomuto diskutabilnímu postupu, kdy stát výrazně zasahuje do soukromé sféry, se

Graf č. 1: Vnímání negativních dopadů zaměstnanosti matky na život dítěte, rozdělení podle věku



Jedná se o vyjádření míry souhlasu s tvrzením „předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá“. Odpovědi respondentů kteří mají/měli děti, n = 6 187.

jejich současné uplatnění na trhu práce stále stoupají. Ženy zůstávají raději s malými dětmi doma, a to alespoň do věku tří let, kdy končí rodičovská dovolená. Významná část matek celodenně pečuje doma o dítě i po skončení rodičovské dovolené, často z důvodu navázání a využití mateřské dovolené s dalším dítětem, ovšem nikoli výhradně. Ženy v ČR spíše zůstávají s dítětem doma déle než tři roky, než že by se do zaměstnání vracely před skončením maxi-

veň. Otec zároveň zajišťoval status a prestiž celé rodiny. Od ekonomické převahy se odvíjela i jeho povinnost poskytnout ochranu dětem a své ženě a tato převaha zároveň legitimizovala jeho formální i neformální práva kontroly nad ženou a dětmi. Otec byl patriarchální autoritou, přičemž nespornost otcovství byla zaručována sňatkem.

Dvacáté století přineslo změny otcovství tím, jak postupně odnímalo otcům, jako hlavám rodiny, jejich svrchovaná práva nad

prozatím odhodlalo jen několik evropských států, např. Švédsko, Norsko, Island a Slovensko. Přitom je tento zásah do rozdělení práce a zodpovědnosti mezi partnery považován za jeden z nejmělejších experimentů sociální politiky posledních let (Daly 2004).

Přávě za účelem posílení role otce v rodině byly hledány nové možnosti jeho uplatnění a byla redefinována jeho role. V této souvislosti se hovoří o modelu tzv. nového otcovství, jehož náplní je rovnocenný podíl otce na péči o dítě a domácnost v porovnání s podílem matky. Přitom se předpokládá, že se otec zapojí do péče o děti a jejich výchovy již od jejich raného věku (Blankenhorn 1995; Burgessová 2004; Chorvát 1999). V sociální politice se pracuje s přesvědčením, že je to mimo jiné rovněž institut rodičovské dovolené, který otcům napomáhá plnit aktivní otcovskou roli tím, že si postupně budují vztah k dítěti již od útlého věku⁸. V ČR je však rodičovská dovolená otci využívána stále zcela výjimečně. I když od jejího zavedení v roce 2001 počet mužů na rodičovské dovolené zvolna stoupá, muži stále tvoří méně než dvě procenta osob využívajících rodičovskou dovolenou⁹.

Rozdělení péče o děti mezi rodiče

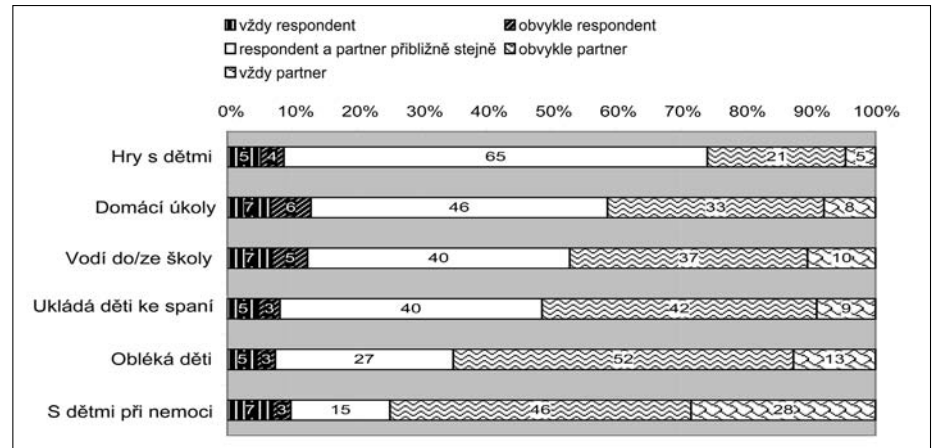
Sladění péče o děti (a domácnost) s uplatněním na pracovním trhu je většinou Čechů na základě vlastní zkušenosti s rodičovstvím považováno za problematickou oblast. I když se odhlédne od toho, kdo z rodičů o děti pečuje, vyskytuje se obecně přesvědčení, že pokud jsou oba rodiče příliš zaměstnaní, má to negativní dopad na kvalitu života jejich dětí. Přestože jsou při-

aktuálně pečujícími rodiči) souhlasila s tímto hodnocením většina (67 %) respondentů.

Podle toho, jakým způsobem si rodiče dělí péči o děti a domácnost mezi sebe, lze rozlišit rodinná (případně partnerská) uspořádání na tři základní modely - segregující/konzervativní, kompromisní a egalitářský

a energie v porovnání s tím, které vykonává muž, je zpravidla hůře placené; žena se věnuje většinou dílem péči o domácnost a děti. Rodinný model egalitářský je protikladný prvně zmíněnému a žena a muž mají v rodině tohoto typu rovnocenné role a příležitosti. Oba partneři se podílejí na péči o domácnost a děti pokud možno rovným

Graf č. 3: Výpovědi mužů o rozdělení činností týkajících se péče o děti mezi ně a partnera



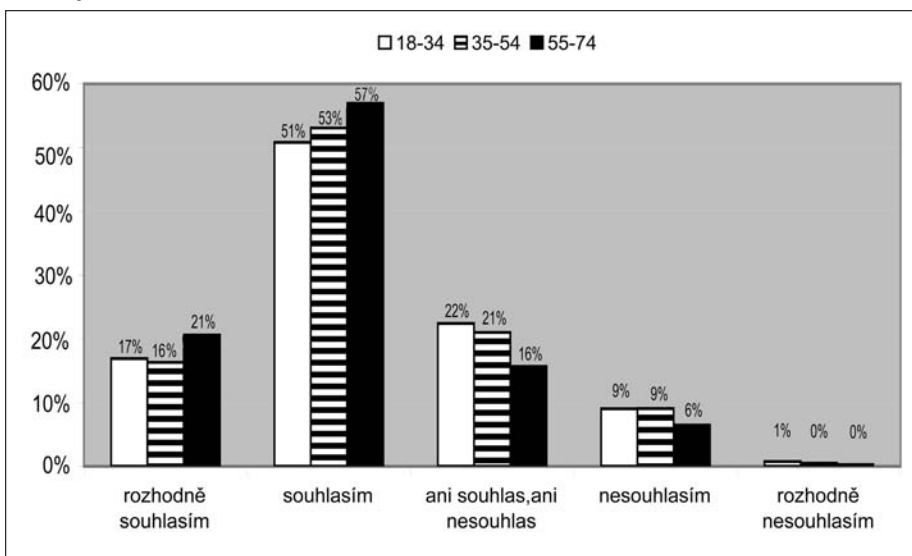
Odporovali pouze muži žijící ve společné domácnosti s dětmi mladšími 15 let (respondent = muž, partner = žena). Počet odpovídajících na jednotlivé otázky se lišil podle potřeb dítěte na základě jeho věku; n = 477 až 779.

[Hakim 2003]. Toto rozdělení se zakládá na preferencích týkajících se genderových rolí a pracovních orientací obou manželů (případně partnerů). Model segregující podporuje tradiční genderové stereotypy o mužských a ženských rolích a patriarchální uspořádání rodiny. Muži je určena sféra veřejná a je chápán jako hlavní či výsostný živitel rodiny, zatímco žena se stará o sféru domácí - výchovu dětí a chod domácnosti. Žena přitom není zaměstnána a nepracuje

dílem, oba jsou zaměstnaní a přispívají svým výdělkem do rodinného rozpočtu.

Obecná podpora egalitářského modelu však není v ČR příliš velká. Naopak je u nás (i v dalších postkomunistických zemích) v porovnání se západní Evropou výrazně častěji vyjadřována podpora konzervativního modelu. I mezi mladou generací vyjádřilo více než 40 % respondentů souhlas s tvrzením, že „muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a rodinu“¹⁰. Většinu běžných domácích prací vykonávají ženy, a to i přesto, že jsou zároveň zaměstnaní¹¹. Model segregace rolí v rodinné sféře tak není pouze deklarován, ale reálně v praxi uplatňován. Muži se u nás ve většině rodin na péči o domácnost a děti podílejí méně než ženy [Sirovátka 2003: 48-51]. Oproti práci v domácnosti však nacházíme rovnoměrnější rozdělení povinností současných rodičů dětí mladších 15 let při péči o děti. Přestože i na tomto poli stále dominují matky, i otcové se dnes na péči o děti podílí. Vybírají si přitom zejména oblasti, které jsou spojené s volnočasovými aktivitami dětí, méně se uplatňují v péči o nejméně děti a spíše výjimečně pečují o nemocné děti. I když jak ženy, tak muži nadhodnocují svůj podíl na vykonávání jednotlivých činností péče o děti, je zřejmé, že se muži nejvýrazněji zapojují při hraní s dětmi (graf č. 3 a č. 4). Podle vlastního přesvědčení mužů tráví téměř ve dvou třetinách domácnosti oba rodiče hraním s dětmi zhruba stejné množství času (graf č. 3). Ženy sice deklarují, že ony si hrají s dětmi více než jejich partneři, ale přiznávají v této oblasti mužům rovněž významný podíl (graf č. 4). Nezanedbatelná je i pomoc mužů při doprovodu dětí do/ze školy, při vypracovávání domácích úkolů dětí a při

Graf č. 2: Vnímání negativních dopadů vysokého pracovního vytížení rodičů na děti, rozdělení podle věku



Vyjádření míry souhlasu s tvrzením „dětí často trpí tím, že se jejich rodiče příliš věnují svému zaměstnání“. Odpovědi respondentů, kteří mají/měli děti, n = 6 196.

slušníci nejstarší generace o negativních dopadech příliš zaměstnaných rodičů na jejich děti přesvědčeni výrazně nejčastěji (78 %), i mezi nejmladší generací (tedy

vně rodiny. Model kompromisní je specifický tím, že žena vykonává stejně jako muž výdělečnou činnost, ale její zaměstnání je spíše podružné. Vyžaduje méně času

ukládání dětí ke spaní. Nejméně se muži podílí na oblékání malých dětí a dále při hlídání nemocných dětí. Při pečování o nemocné děti jsou role nejstriktněji rozdělené a nejčastěji se zde uplatňují převážně matky, muži pouze ojediněle. Podle vlastních výpovědí jsou muži častěji než ženy doma s nemocnými dětmi v 10 % rodin, ale odpovídaly-li ženy, přiznaly tuto skutečnost pouze ve dvou 2 % rodin a v 7 % případů tvrdily, že se s partnerem rovnocenně střídají. Souvisí to mimo jiné nepochybně též s očekáváním zaměstnavatelů vůči zaměstnaným ženám a mužům¹², s možností obou partnerů uvolnit se ze zaměstnání či podnikání, i s případnými finančními ztrátami způsobenými čerpáním volna na ošetřování člena rodiny. V neposlední řadě je důležité i to, nakolik je dítě na péči otce zvyklé, protože pokud se o něj otec běžně nestará, bude pro oba velmi obtížné trávit společně zatěžkávací období nemoci dítěte a péče matky bude v tomto případě pro dítě patrně vhodnější. Pro muže, kteří si vytvořili k dětem bližší vztah, například během rodičovské dovolené, toto omezení však neplatí a mohou se při rozdělování péče o nemocné děti rozhodovat především na základě potřeb plynoucích z aktuálního pracovního uplatnění obou partnerů.

Z výše uvedených grafů (č. 3 a č. 4) je zřejmé, že jsou to dnes převážně ženy, které zajišťují péči a výchovu dětí. Přestože se muži v rodinách do péče a výchovy dětí nějak zapojují, jejich vztah k dětem se od konce osmdesátých let 20. století výrazně neproměnil. Již tehdy konstatoval Ivo Možný, že v české rodině a privátní sféře připadá většina kompetencí na bedra žen. O chodu domácnosti častěji rozhodují ženy. Ženy se rovněž podílí větším dílem na výchově dětí a vykonávají většinu domácích prací. Vztah mužů/otců k dětem byl (a stále je) vzdálenější než vztah žen/matek k dětem, a to nejen v období raného dětství, kdy se vztah začíná formovat, ale během

celého života včetně období, kdy jsou děti již dospělé [Možný 1990: 107-111]. Proměna společenských norem a vzorců chování je záležitostí pozvolnou a přestože některé aspekty se změnily velmi rychle (např. pokles plodnosti, odkládání rodičovství a zvyšování sňatkového věku, pokles sňatečnosti atd.), jiné vykazují setrvalejší charakter. Nicméně je zřejmé, že větší zapojení otců do péče o děti a domácnost by napomohlo vyrovnání příležitostí mužů a žen, zejména na pracovním trhu, a posílilo oslabenou roli otce v rodině. Péče o děti může být samozřejmě zajišťována i jinými způsoby, například institučně, v této oblasti je však česká společnost (v souvislosti s kojenci a batolaty) poměrně rezervovaná, neboť to byl model uplatňovaný a propagovaný v socialistickém Československu¹³.

S přechodem od všeobecné zaměstnanosti, která byla normou během komunistického režimu, k volnému pracovnímu trhu došlo k výraznému zhoršení možnosti matek malých dětí uplatnit se na trhu práce. I to je považováno za jeden z důvodů poklesu porodnosti, který započal v devadesátých letech 20. století [Rabušic 2001]. Skutečnost, že lidé reflektují konflikt mezi pracovním životem a péčí o malé dítě, je znázorněna v grafu č. 5. Je z něj velmi dobře patrné, že situace je značně odlišná pro potenciální otce a matky dětí. 70 % žen mladších padesáti let se domnívá, že pokud by se jim do tří let narodilo dítě, negativně by to ovlivnilo jejich profesní život. Muži by případnému narození dítěte přičítali negativní vliv na vlastní profesní život ve 40 % případů.

Konflikt mezi profesní dráhou a péčí o děti tedy reflektuje většina žen a značná část mužů. To ovšem samozřejmě vždy neznamená, že by proto na rodičovství zcela rezignovali. Naštěstí pro společnost, jejíž chod je udržován pouze za předpokladu, že se stále reprodukuje. Pokles porodnosti a současné prodlužování střední délky

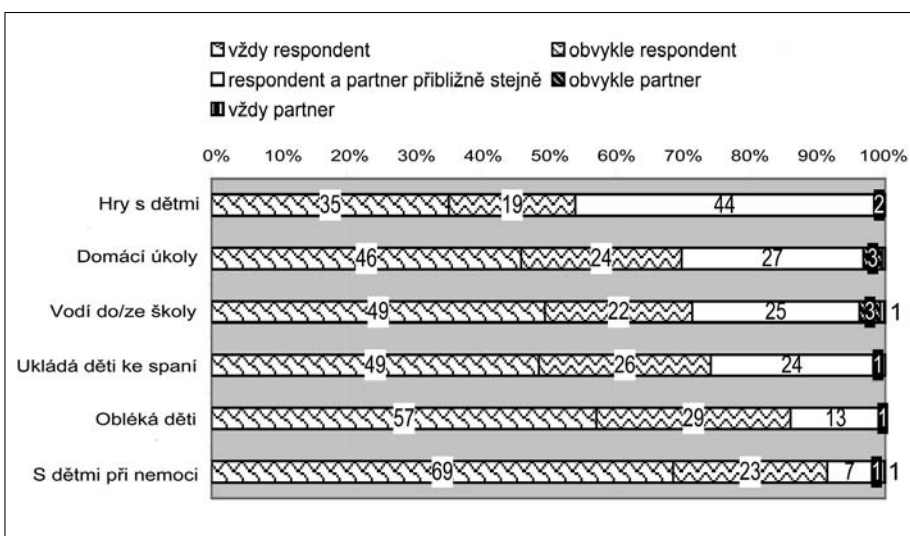
života dnes vzbuzuje značné obavy o ekonomicko-sociální vývoj nejen v ČR, ale v celé Evropě.¹⁴

Zhruba polovina dospělé české populace (52 %) souhlasila s tvrzením: „lidé, kteří nikdy neměli děti, vedou prázdný život“ a převážná většina dospělých (90 %) souhlasila, s výrokem: „sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě“.¹⁵ Je tedy zřejmé, že uskutečnění rodičovství přináší lidem nejen starosti a v určitém období i zhoršené možnosti profesního růstu a uplatnění na pracovním trhu, ale také důležité prožitky, kterých si sami aktéři váží a díky nimž se v životě realizují. Rodičovství je pro ně důležité, vnáší smysl do jejich života a působí jim radost. Toto zjištění odráží poznatek psychologa Erika H. Eriksona, podle něhož prochází život jedince určitými psychosociálními stadii [Erikson 2002: 225-250]. Pro střední dospělost je přitom jedním z klíčových aspektů tzv. generativita, kterou člověk v případě správného vývoje naplňuje. Termínem generativita jsou přitom označovány aktivity péče o druhé, které přispívají k životu dalších generací. Generativita se nemusí nutně projevovat ve vztahu rodiče a dítěte, toto stadium vývoje mohou (a v případě správného duševního vývoje by měli) realizovat i bezdětní, a to například prostřednictvím charitativní činnosti pro blaho širší komunity. Generativita je nicméně nepochybně uplatňována při aktivní péči otce a matky o dítě a pomocí tohoto pojmu lze vysvětlit pozitivní efekt, který má na pečující rodiče. Z hlediska vývojové psychologie péči o dítě dospělý jedinec naplňuje hlavní úkol dospělosti, a sice být potřebný pro druhé, což mu zároveň přináší pocit osobní spokojenosti.¹⁶

Závěr

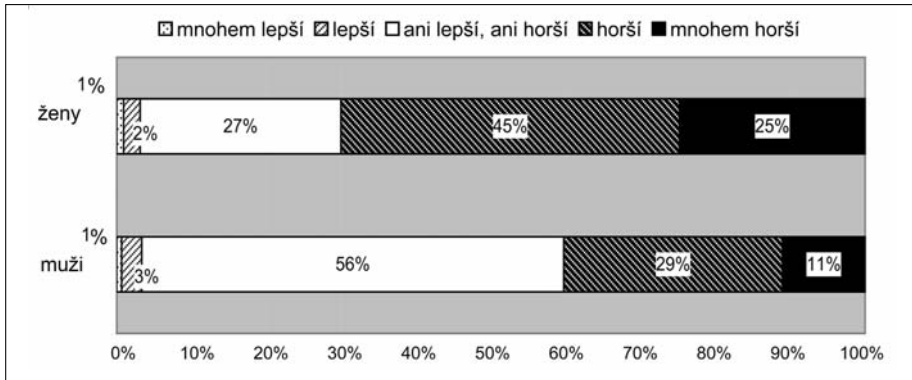
Rodičovství je i dnes stále důležitým institutem, bez něhož si lze jen těžko představit další vývoj společnosti. V jistém smyslu se dnes role rodičů stávají důležitějšími, než tomu bylo v tradiční společnosti, kde se na péči o děti hojněji podíleli i jiní příbuzní či případně nepříbuzní členové žijící v jedné domácnosti. Dnes se význam širší rodiny výrazně snížil, většina rodinných funkcí je plněna toliko v rámci rodiny nukleární, případně stále častěji i jinými formami soužití, ve kterých není uzavíráno manželství. Péče o děti je tak dělena především mezi rodiče a instituce. Institucionální zařízení u nás však přijímají děti většinou až od věku tří let. Do té doby zajišťují péči o děti především rodiče, a to převážně matky. Matky v české společnosti přitom pečují i o starší děti a domácnost výrazně více než otcové, což se promítá do jejich horšího postavení na trhu práce. Větší zapojení otců v péči o děti a domácnost by v případě, že se oba rodiče chtějí uplatnit na pracovním trhu, bylo velmi žádoucí. Posílila by se tím role otce v rodině, která je často poměrně slabá. Na výchově dětí se dále významným způsobem podílí školské instituce, což rodičům umožňuje uplatnit se na trhu práce.

Graf č. 4: Výpovědi žen o rozdělení činností týkajících se péče o děti mezi ně a partnera



Odpovídaly pouze ženy žijící ve společné domácnosti s dětmi mladšími 15 let; (respondent = žena, partner = muž). Počet odpovídajících na jednotlivé otázky se lišil podle potřeb dítěte na základě jeho věku; n = 677 až 1130.

Graf č. 5: Předpokládaný vliv dítěte na profesní život



Odovědi na otázku: Předpokládejme, že byste měla (další) dítě v nejbližších 3 letech. Mohl/a byste uvést, jaký myslíte, že by to mělo vliv na Váš profesní život? Odpovídaly ženy mladší padesáti let a muži s partnerkami mladšími padesáti let. N = 5038.

V žádném případě však tyto instituce rodičovskou péči nenahradí, pouze umožní rodičům (zejména matkám) realizovat se i v jiném než domácím prostředí.

Pro příznivý populační vývoj a podpoření rodičovství je důležité poskytnout více možností pro sladění obou oblastí, tedy pracovní a rodinné. Pokud má společnost fungovat a rozvíjet se, je třeba nastavit pravidla tak, aby bylo pro většinu lidí (včetně žen) možné uplatnit se jak ve sféře rodinné, tak i na pracovním trhu a nemuseli volit pouze jednu z těchto dvou alternativ. Rodičovství by si v české společnosti zasloužilo vyšší ocenění, zejména po stránce symbolické. Prestiž a hodnota rodičovství a domácí práce byla, a stále do značné míry je, poněkud přehlížena vinou převažující orientace na uplatnění vně rodiny a jeho finanční ohodnocení, na rozdíl od práce vykonávané uvnitř rodiny. Tento přístup je však značně jednostranný a bylo by vhodné jej diverzifikovat. Jednou z možností, jak to učinit, je začít si více vážit rodinných funkcí a rodičovské péče a výchovy dětí a oceňovat je alespoň po stránce symbolické. Rozšíření přístupu vstřícného k rodině nejen mezi zaměstnavateli, ale ve společnosti obecně, by jistě ulehčilo od problémů a obohatilo život těm, kteří pečují o další členy rodiny. V případě rodičů pečujících o děti se stačí podívat kolem sebe, kolik překážek musí v běžném životě zbytečně překonávat rodiče malých dětí a kolika věcí se musí vzdát, někdy v podstatě zbytečně, protože fungování společnosti přehlíží a nerespektuje jejich požadavky.¹⁷ Řečeno slovy ekonomů, větší vstřícnost společnosti vůči rodičům s dětmi je investicí, která se v budoucnosti jistě vyplatí. A nemusí se jednat o finančně nákladná opatření, i prosté zvýšení ohleduplnosti a respektování potřeb rodin s dětmi v běžném mezilidském kontaktu by přinesly žádoucí podporu.

¹ V článku byla ve všech grafech použita data z projektu „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal study)“, Národního výzkumu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“, financovaného MPSV ČR, registrační číslo 1J 023/04-DP2.

² Míra úhrnné plodnosti v ČR poklesla od roku 1989 z 1,87 do roku 2005 na hodnotu 1,28. Nejnížší úro-

vně (1,13) přitom dosáhla v r. 1999, od kdy se postupně zvyšuje díky realizování odkládaných porodů [Demografická příručka 2006: tab. 6.10].

³ V roce 2005 porodily ženy se základním vzděláním jako svobodné 60 % dětí, zatímco mezi vysokoškolačkami porodily svobodné matky 10 % dětí [Rychtaříková 2007: 7-9].

⁴ Tento posun byl určitým ideálním modelem uplatňovaným od středních vrstev výše, v prostředí nižších společenských vrstev nemohl být naplněn, protože, tam bylo pro obživu rodiny často nutné, aby i ženy pracovaly mimo domácnost.

⁵ Do jeslí byly přijímány děti již od tří měsíců věku, kdy v padesátých a v první polovině šedesátých let končila mateřská dovolená; Možný 1999: 155.

⁶ Vyplyvá to z výzkumu E-děti 05. Zhruba 30 % matek nenastoupí po skončení RD zpět do zaměstnání, ale zůstává doma, aby dále pečovaly o dítě, dalších 20 % matek pak zůstává doma déle než do tří let věku dítěte proto, že nastoupí na mateřskou dovolenou s dalším dítětem; Kuchařová et al. 2006, s. 22-33.

⁷ Blankenhorn model nového otcovství sice popisuje, nicméně není jeho stoupencem. Sám prosazuje tradiční rozvržení genderových rolí a konzervativní model rodiny.

⁸ Pozitivní přínos rodičovské dovolené na posílení vztahu mezi otcem a dítětem je nepopiratelný, viz Nešporová 2005.

⁹ Přesné údaje chybí, počty mužů využívajících rodičovskou dovolenou se odhadují z počtu mužů pobírajících rodičovský příspěvek. V roce 2005 jej podle databáze Státní sociální podpory MPSV ČR pobíralo pouze 1,39 % mužů z celkového počtu osob pobírajících rodičovský příspěvek.

¹⁰ Zjištění na základě dat ISSP 2002, viz Nešporová 2006: 222-224.

¹¹ V roce 2005 byl podíl žen z ekonomicky aktivních osob zaměstnaných v národním hospodářství 43,2 %; Statistická ročenka ... 2006: 333.

¹² Zaměstnavatelé stále příliš nepočítají s tím, že muž bude v zaměstnání chybět kvůli péči o děti, zatímco u žen s malými dětmi se to často předpokládá; viz Kuchařová et al. 2006.

¹³ Po roce 1989 došlo k záměrnému zrušení většiny jeslí zajišťujících péči o děti mladší tří let. Viz Kuchařová, Svobodová 2006.

¹⁴ Dokládá to tzv. Zelená kniha o demografických změnách a nové mezigenerační solidaritě, která byla vydána Evropskou komisí v roce 2005.

¹⁵ Údaj vychází z šetření ISSP provedeného v roce 2002, podrobněji viz Chaloupková, Šalamounová 2004: 20-28.

¹⁶ Vztahem mezi generativitou a aktivním otcovstvím se zabýval Chorvát 1999.

¹⁷ Např. pouhý pohyb po městě s kočárkem může být pro rodiče vinou terénních nerovností nesnadnou záležitostí, někam je jim vstup zcela zapovězen či znemožněn (např. některé obchody, restaurace, dopravní prostředky atd.).

Literatura:

Blankenhorn, David. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: BasicBooks, 1995.

Burgessová, Adrienne. *Návrat otcovství. Jak se stát moderním otcem*. Brno: Jota, 2004.

Daly, Mary. Rodinná politika v evropských zemích. In: *Perspektivy rodinné politiky v ČR*. Sborník příspěvků z konference. Praha: MPSV ČR, 2004, s. 62-71.

Demografická příručka 2006. Praha: ČSÚ, 2006.

Erikson, Erik H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002.

Evolution démographique récente en Europe 2004. Strasbourg: Conseil de l'Europe, 2005.

Hakim, Catherine. *Models of the Family in Modern Societies. Ideals and Realities*. Aldershot: Ashgate, 2003

Hobson, Barbara (ed.). *Making Man into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002

Chaloupková, Jana - Petra Šalamounová. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004.

Chorvát, Ivan. *Muž - otec v současnej rodině*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 1999.

Kuchařová, Věra. Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství. In: Mareš, Petr, Tomáš Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 189-203.

Kuchařová, Věra et al. *Zaměstnání a péče o malé z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV, 2006.

Kuchařová, Věra - Svobodová, Kamila. *Sítě zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV, 2006.

Možný, Ivo. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990.

Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 1999.

Možný, Ivo. Modernizace české rodiny a mezigeneračních vztahů v mezinárodním srovnání. In: Mareš, Petr - Potočný, Tomáš (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 11-35.

Nešporová, Olga. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV, 2005.

Nešporová, Olga. Postoje k rodině, manželství a rodičovství. In: Nešpor, Zdeněk - Večerník, Jiří (eds.): *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období integrace České republiky do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, s. 215-227.

Rabušic, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON, 2001.

Rychtaříková, Jitka. Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986-2005). *Demografie*, 2007, roč. 49, č. 1, s. 1-12.

Sirovátka, Tomáš. Rodinné chování a rodinná politika v České republice. In: Mareš, Petr, Tomáš Potočný (ed.): *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 37-59.

Statistická ročenka České republiky. Praha: Český statistický úřad, 2006.

Sullerotová, Evelyne. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998.

Williams, Fiona. *Troubled Masculinities in Social Policy Discourses. Fatherhood*. In: Popay, Jennie - Hearn, Jeff - Edwards, Jeanette (eds.): *Men, Gender Divisions and Welfare*. London: Routledge, 1998, s. 63-97.

Zeman, Kryštof. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005. *Demografie*, 2006, roč. 48, č. 3, s. 153-165.

Olga Nešporová působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v týmu zaměřeném na rodinnou politiku. V současnosti dokončuje doktorské studium sociální antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Odborně se věnuje především sociologii rodiny, sledování rodinného a pracovního života, posledním fázím životního cyklu, imigrantské problematice a studiu religiozity.